

Н. М. Андрійчук

аспірантка кафедри педагогіки

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

**Соціокультурні чинники заснування учительських семінарій в
Україні**

*У статті окреслено соціокультурні чинники заснування
учительських семінарій в Україні кін. XIX – поч. XX ст. Посилаючись
на історичні архівні документи, зроблено висновок, що головним
соціокультурним чинником заснування учительських семінарій
зазначеного періоду була підготовка учителів народних шкіл, за
умови збереження станової належності.*

Через історичні події, що мали місце в середині XIX століття на території Південно-Західного краю Російської імперії, а саме, відміна кріпосного права та матеріальний стан селян, виникла нагальна потреба впровадження на території всього краю російських народних училищ. Внаслідок цього, за розпорядженням попечителів Віленського та Київського навчальних округів на спеціально відпущені з Державного казначейства кошти було відкрито декілька народних училищ; в 1863 році було видано тимчасові правила для народних училищ Віленського навчального округу, і в 1864 році відкрито учительську семінарію в містечку Молодечно, Віленської губернії, з двохрічним навчальним курсом, „з метою надати педагогічну освіту молодим людям усіх станів православного віросповідання, що бажають присвятити себе вчительській діяльності в народних училищах Віленського учбового округу [2:28]”.

Після видання Положення про початкові народні училища 14 липня 1864 року, при деяких повітових училищах влаштовувалися двохрічні

педагогічні курси для підготовки вчителів в народні училища в тих повітах, на які поширювалося Положення. Але такі педагогічні курси мали занадто малі кошти для достатньої підготовки добре освічених учителів початкових шкіл, і необхідність в особливих самостійних закладах, що були б призначені для такої мети, відчувалася дедалі сильніше. Наступник міністра народної освіти, А. В. Головіна, граф Д. А. Толстой пояснював необхідність подібності таких навчальних закладів так: „складно вказати будь-які достатні причини до того, щоб сумніватися в корисності відкриття учительських семінарій. Навпаки, користь та необхідність такого роду навчальних закладів для успішного розвитку народної освіти з усією очевидністю доводить багаторічний досвід розвинених країн Західної Європи, а саме: Німеччини, Англії, Бельгії, Швейцарії та ін. В цих державах, де здавна існують правильно організовані системи народних училищ, з усіх способів підготовки учителів, що були випробувані впродовж довгого часу, найбільш правильним і, дійсно, задовільним є відкриття навчальних закладів під назвою учительські семінарії [2:42]”.

Число семінарій росло всюди, і коли в 70-х роках XIX століття на території Російської імперії лише розпочинали відкривати учительські семінарії, Прусія мала їх близько 100, Франція – 70, Італія – 120. Відомий німецький педагог, Кершенштейнер, що мав великий успіх в Росії на той час так визначав завдання семінарій: „Вони повинні дати народному вчителю чітке розуміння навчального матеріалу народної школи, її цілі, значення й положення окремих предметів в загальній постановці виховання; чітке розуміння цілей, задач та засобів виховання, розуміння розвитку дитячого духовного життя, тепле, повне самопожертви відношення до дитини та твердий характер [7:5]”.

Початковий етап становлення учительських семінарій в нашій державі не відрізняється від становлення їх у західно-європейських країнах. Від російської народної школи в 70-х роках XIX століття також вимагалось лише дати селянським дітям вміння читати, писати, рахувати й знати Закон Божий. За такими вимогами й мали бути підготовлені народні вчителі, тому „Положення” про учительські семінарії 17 березня 1870 року ставило дуже скромні вимоги до своїх вихованців, як в галузі загальної освіти, так і в галузі професійної підготовки. Праця народного учителя оплачувалася мізерно, закон не передбачав ніяких пільг чи кар’єрного росту для випускників семінарій. Такий стан речей диктувався життєвою необхідністю, з одного боку, а з іншого, знаходив собі підтримку у визначенні соціокультурного образу народного учителя: скромного, невимогливого, вихідця з тих самих прошарків суспільства, де він мусить працювати.

Семінарія, як і будь-який інший заклад, вимагала дотримання певних правил поведінки й ставила певні вимоги до вихованців, як морально-дисциплінарного та релігійного, так і організаційного характеру. Серед них були такі:

„ – Заклад, що виховує і навчає учнів, встановлює той порядок, якого повинні дотримуватися ті, що навчаються. Учні, які вступили до семінарії повинні діяти відповідно до інструкції семінарії, інакше вони будуть виключені з неї.

Учительська семінарія – це навчально-виховний заклад, який розвиває в учнях силу волі та витримки. Необережність в діях з боку вчителя може свідчити про результат недоліку виховання у семінарії. Сільський вчитель має виховне значення у своїй школі тільки тоді,

коли він не втрачає своєї етичної величі, в іншому випадку школа стає порожньою і діти її не люблять.

Кожен вихованець учительської семінарії як майбутній керівник у народній школі повинен виховувати у собі глибоке релігійне почуття і бути ревним виконавцем вимог православної християнської віри: без цього щирого почуття та істинної віри ніхто не може бути народним вчителем [8:16]”.

За недотримання цих правил і невиконання вимог семінаристів виключали із семінарії, або, принаймні, включали в „особливопредставлені” списки, що подавалися до Міністерства народної освіти. Випускникам, що входили до таких списків, учительських місць не надавали. При цьому Міністерство народної освіти виконувало певне соціальне замовлення – виховати й підготувати пристойного, високоморального народного вчителя.

Щодо учнів семінарії, то слід зазначити, що й їх рівень підготовки не був занадто високим. Бажаючих вступити до семінарії в перші роки їх відкриття було мало; це були переважно дорослі люди, в яких мало знань залишилось від школи. За таких умов досить складно було повідомляти серйозні наукові знання семінаристам, доводилось ігнорувати зв’язок між освітою та методикою викладання і всю увагу зосереджувати на останньому. З часом характер народної школи, як і учительської семінарії змінився і учнями семінарій ставали розвинені, обдаровані та підготовлені люди [7].

Учительська семінарія повинна була готувати народних учителів, які одразу ж після закінчення закладу, у юнацькому віці (до семінарії приймалися учні віком від 14 років) повинні були виходити на самостійний шлях педагогічної діяльності; архівні матеріали

засвідчують, що семінарії, як правило, справлялися з цими завданнями.

Позитивні відгуки про роботу учителів народних шкіл, випускників учительських семінарій (вчителі працювали зі знанням справи, користувалися довірою населення, місцевих громад, батьків та учнів) з різних губерній усієї Російської імперії та неодноразові виступи графа Д. А. Толстого в Міністерстві Народної Освіти сприяли тому, що вже в 1880 році учительських семінарій на території усієї імперії було 45 з 2500 учнями, а в 1892 – 55 з кількістю вихованців, що перевищувала 3000, з яких щорічно успішно закінчували курс з правом бути вчителями народних училищ 900 чоловік, але навіть такі показники на той час були замалі для того, щоб дійсно підвищити рівень писемності в країні [2].

Необхідність відкриття учительських семінарій росла з кожним роком. Наприклад, інспектор народних училищ Полтавської губернії Амвросій Добротворський писав у своєму звіті до попечителя Київського учбового округу, що вільних учительських місць в усіх училищах губернії (а їх було 525 в 1873 році) було 36, а місць, що займали особи, які не відповідали учительському стану і були тимчасово допущені до виконання таких обов'язків – 94, крім того, були ще місця (10-20), які займали вчителі, що не закінчили повний курс в семінарії, тому вони могли також вважатися вакансіями. Ці факти свідчать про необхідність відкриття в Полтавській губернії учительської семінарії: „Прямим заданням учительської семінарії повинна бути підготовка для народних шкіл (міністерських, земських, громадських та тих, що утримуються приватними доброчинцями) хороших учителів, яких дуже потребує Полтавська губернія, тому що з кожним роком училища додаються в ній десятками [3:5-11]”

На підготовку народного вчителя встановилося на той час два основні погляди, з яких витікали різні вимоги щодо його діяльності в народній школі. Згідно одного з них, вчитель повинен був мати невеликий запас добре засвоєних знань, які за обсягом і змістом мало відрізнялися від курсу тієї школи, де йому доведеться працювати. Інші вважали, що вчитель повинен бути всебічно розвиненою людиною з достатньо широкою загальною та ґрунтовною науково-педагогічною освітою [6]. Через існування таких поглядів виникали різні думки щодо цілей і завдань народної освіти.

Щодо властей, то вони окреслювали своє завдання в справі розповсюдження народної освіти досить обмежено. З одного боку, вони намагалися затримати розвиток шкіл в країні, а з іншого – звузити мету й завдання народної школи, яка повинна була виховувати молоде покоління в дусі релігійної та політичної покори, а також надавати дітям деякі елементарні знання та вміння, корисні в практичному та повсякденному житті. Згідно з такими практичними поглядами школа повинна була виховувати в дитині, поряд з любов'ю до Бога та уряду, терпимість до злиденного становища своїх батьків. Основною метою такого ставлення до початкової освіти було збереження становості в системі освіти. Ті ж, хто після закінчення такої школи хотів продовжувати навчання в семінарії, чи в іншому навчальному закладі, повинні були бути готовими згодом повернутися до свого стану [4].

На думку властей, для сільських народних шкіл найбільш вигідним і дешевим мав бути вчитель – виходець із селян, адже призначенням семінарій було готувати не висококваліфікованих педагогів, а, насамперед, вчителів, які б мали бажання жити народним життям і не прагнули до дворянського чи чиновницького статусу. „Призначення

семінарій – бути розсадниками істинних народних учителів й провідниками в народонаселення через цих учителів істинних же начал російської народності, віри православної й любові до Царя та Вітчизни [5:3-22].”

Окрім практичних педагогічних знань і навичок, майбутні учителі, вихованці семінарій повинні були бути готовими до вирішення цілої низки соціальних питань. Як зазначалося нами раніше, народний учитель був чи-то не останньою людиною в селі за соціальним статусом. Перед ним стояли місцеві чиновники, духовенство (в особі законоучителя, насамперед), місцеві громади. Старання та сумлінного ставлення вчителя до своєї справи було недостатньо для здорового функціонування школи через певні непорозуміння між, наприклад, інспектором і місцевими поміщиками. Училище знаходилося між двох вогнів: з одного боку, воно залежало від розпоряджень сільської адміністрації, а з іншого – від вимог інструкцій та училищного начальства. В таких випадках, зазвичай, попечитель округу ставав на захист школи, давав розпорядження інспекторові народних училищ владнати конфлікт, мотивуючи своє рішення неабиякою користю, що її приносила школа для даної місцевості [9].

Разом із тим, семінаристам давали рекомендації щодо необхідної поведінки за місцем призначення після закінчення навчального закладу: „Жоден учитель народного училища не повинен вважати себе незалежним і самостійним господарем школи. Він повинен знати, що перше і найважливіше значення у школі має законоучитель. З ним народний учитель повинен бути завжди у найбільш мирних відносинах, до всіх його вказівок, порад і вимог він повинен ставитися з повагою, але ні в якому разі не з нехтуванням. Не

менш миролюбним повинно бути ставлення і до сільських властей, від яких залежить благоустрій училища [8:16]”.

Отже, головним висновком щодо соціокультурних чинників заснування учительських семінарій в Україні є те, що вихованці семінарій були замкнені всередині одного соціального класу. Вступаючи до навчального закладу, отримуючи освіту і стаючи «поважними» і грамотними людьми в селі, вони не мали жодної надії вирватися з тієї суспільної ланки, в якій вони народилися і зростали. Водночас, вони не мали свободи дій у своїй роботі з населенням, всю діяльність треба було погоджувати з адміністрацією і, насамперед, з законовчителем. Завданням семінарії при цьому була підготовка майбутніх учителів для роботи за такими умовами за допомогою дисципліни та правил поведінки в семінарії і, крім того, попередження вільнодумства та прагнення до переходу своїх вихованців до інших соціальних прошарків.

Список використаних джерел та літератури.

1. Антология педагогической мысли России второй половины XIX – начала XX в./ Сост. П.А. Лебедев. – М.: Педагогика, 1990. – 608 с.
2. Вексель Н. Приготовление учителей для низших училищ и учительских семинарий в России. // Русская школа. – 1891. – Т.1. – н. 7-12. – С. 25-44
3. Об открытии учительской семинарии в Полтавской губернии: Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі ЦДАУК). – Ф. 707, оп. 39, спр. 242, 1873 р. – 51 арк.
4. О введении обучения садоводству в учительских семинариях: ЦДАУК. – ф. 707, оп. 225, спр. 100, 1881 р. – 10 арк.

5. О выписке книг и учебных пособий для учительских семинарий: ЦДІАУК. – ф. 707, оп. 207, спр. 57, 1884 р. – 36 арк.
6. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Конец XIX – начало XX в. / Под ред. Э.Д. Днепров, С.Ф. Егорова, Ф.Г. Паначина, Б.К. Тебиева. – М: Педагогика, 1991. – 448 с.
7. Руднев Я. Народное образование. Об организации и постановке ученого дела в учительских семинариях // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1913. – Часть XLV. – Май. – С. 1-44.
8. С ведомостями о числе уроков, пропущенных преподавателями учительских семинарий и института: ЦДІАУК. – ф. 707, оп. 209, спр. 20, 1885 р. – 20 арк.
9. С перепискою возбуждаемою директорами учительских семинарий по различного рода вопросам: ЦДІАУК. – ф. 707, оп. 225, спр. 115, 1882 р. – 11 арк.

В статье определены социокультурные факторы основания учительских семинарий в Украине конца XIX – начала XX века.

Ссылаясь на исторические архивные документы, сделан вывод, что главным социокультурным фактором основания учительских семинарий упомянутого периода была подготовка учителей народных школ, при условии сохранения их сословной принадлежности.